

УДК 342.4

Т. В. Поличко*аспірант кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»***СОЦІАЛЬНІСТЬ ТА СТРУКТУРИЗАЦІЯ ЯК ВЛАСТИВІСТЬ КОНСТИТУЦІЙНИХ НОРМ**

Конституційно-правова норма є першочерговим складовим елементом системи конституційного права України та інститутів даної системи. Конституційно-правова норма наділена рядом ознак, які визначають її сутність, зміст і призначення в системі конституційного права України.

Багатоаспектна система конституційного права України і всі її структурні елементи складаються саме із норм конституційного права. Останні є основою інститутів конституційного права, а також інших частин системи конституційного права – природного чи позитивного, загальної й особливої частини, матеріального та процесуального, міжнародного і національного тощо. Тобто система конституційного права України не може існувати поза межами свого нормативного виміру. До того ж право, а згодом і його система, утворилися саме на основі норм права, які історично виокремилися з-поміж інших соціальних норм – релігійних, моральних, етичних, культурних тощо. При цьому норми права зберегли в собі властивості, притаманні всім соціальним нормам загалом [18, с. 128].

Конституційне право, порівняно з цивільним або кримінальним правом, є відносно молодшою галуззю права. Перші конституційні акти сформувалися тоді, коли вже існувала стала система джерел інших традиційних галузей приватного і публічного права. Підіймаючи питання стосовно з'ясування ознак та властивостей конституційної норми, варто зосередити увагу на її становленні.

Суспільні відносини, з моменту їх виникнення потребували і далі потребують певного впорядкування, як історично склалося, у вигляді унормування. Роль і значення конституцій у регулюванні суспільних відносин з'явилися набагато пізніше від їх первинного соціального регулювання. Тут ми повністю поділяємо думку Є. Пенькова, що соціальне регулювання це категорія конкретно-історична. Науковець виділяє три їх типи. Перший тип – це самокерований механізм соціального регулювання поведінки у первісному суспільстві. Другий тип виникає разом з утворенням класово-антагоністичного суспільства, коли соціальне життя значно ускладнюється. Третій тип – це соціальний механізм регулювання поведінки людей у суспільстві, який функціонує в рамках спільності якісних інтересів усіх його членів [16, с. 16-20].

Проаналізувавши напрацювання Є. Пенькова, Л. Заморська відзначає, що перші якісні зміни

соціального регулювання відбулись значно раніше, оскільки вони зумовлені відокремленням особи, ускладненням суспільних відносин, пов'язаних насамперед із розвитком відносин обміну. Суспільні відносини виникають у процесі взаємодії людей, обміну діяльністю і її результатами. Відносно самостійні, що відокремилися від соціального цілого, індивіди вступають у взаємні відносини. Саме на цьому етапі фіксується значимість та необхідність нормативного регулювання. [7, с. 18]. Авторка узагальнила і доповнила думку вчених С. Алексеева, Є. Лукашевої, В. Нерсеянца, О. Дрогобицького та інших, що будь-якому суспільству властивий свій характер взаємообміну, який об'єктивується в стійких, повторюваних формах і суспільних взаємозв'язках [7, с. 19].

При характеристиці соціальних норм як «плодів» суспільної свідомості традиційно наголошують на об'єктивній обумовленості процесу створення норм. Однак деформації відображення в деяких випадках можуть бути настільки значні, що «суб'єктивні» характеристики ідеальної норми затьмарюють вихідну об'єктивну нормативність того або іншого припису. Якщо при загальній характеристиці соціальних норм їх об'єктивна детермінованість стає предметом досить глибокого аналізу в літературі, то при характеристиці правових норм у плані їх співвідношення з іншими соціальними нормами акцент традиційно робиться на формальних ознаках і зв'язках з особливим нормотворчим суб'єктом – державою (тобто більшою мірою на «суб'єктивні» фактори) [7, с. 30].

Свого часу дуже вдало охарактеризувала властивості соціальних норм, називаючи їх об'єктивними Є. Лукашева відзначила, що: соціальні норми виникають з об'єктивної потреби соціальних систем у саморегуляції, у підтримці стабільності та порядку; норма виникає в процесі діяльності людей, об'єктивно обумовлена способом виробництва; норма невіддільна від відносин обміну, характер яких також детермінований способом виробництва і розподілу; матеріальні та духовні блага, що виступають об'єктом обмінних відносин, не довільні, а задані існуючими економічними та соціально-культурними умовами розвитку суспільства [11, с. 15].

Узагальнюючи вищенаведене, початком творення будь-якої норми є певного роду суспільні відносини, які з інтересами, цінностями, пере-

вагами особи з часом все більше ускладнюються і як вважають теоретики-науковці це призводить до певної деформації об'єктивного формування норм, особливо правових.

Правові норми відносяться до світу «належного», «того, що має бути». Це правила, які говорять не про те, що існує насправді, а про те, як людям необхідно жити, діяти і вчиняти [8, с. 50]. При цьому норми права не лише фіксують «належне», визначають певні абстрактні цілі, а й мають здатність «проникнення в майбутнє», формування поведінки людей [2, с. 347-348].

Саме поняття «норма» почало вживатися ще в Античний період і має давню історію. На кожному етапі свого розвитку воно набувало різних значень. Термін «норма» (від латинського *norma* – «правило», «взірець», «керівний початок», «зразок», «міра», у свою чергу, цей термін походить від давньогрецького й означає «високий масштаб», «правило») уперше почав застосовуватися у будівельній справі як «справедливість косинця» [15].

Традиційне визначення норми права (англ. *norm of law, legal norm*), запропоноване О. Скакун вважаємо найбільш вдалим – це загальнообов'язкове правило поведінки (зразок, масштаб, еталон), що сформувався у суспільстві відповідно до визнаної в ньому міри свободи, сформульоване (санкціоноване) і забезпечене державою як юридично значущий засіб регулювання суспільних відносин» [13, с. 442].

Варто відзначити думку М. Давидової про те, що норма права виступає як «мінімальна логічно неподільна частина права», що «правова норма демонструє на макрорівні сам механізм дії права, відображає основні властивості права як цілісності» [6, с. 77].

Конституційно-правові норми – це встановлені або санкціоновані державою загальнообов'язкові правила поведінки, що регулюють суспільні відносини і складають однорідну групу. Їм притаманні загальні ознаки юридичних приписів, тобто вони регулюють суспільні відносини, встановлюють обов'язкові правила поведінки, містяться у правових актах держави; охороняються і забезпечуються при необхідності примусовою силою держави. У порівнянні з нормами інших галузей права вони відрізняються:

а) своїм змістом, сферою суспільних відносин, на регулювання яких спрямовані;

б) джерелами, в яких вони містяться, оскільки найважливіші норми закріплені в Конституції України, що мають найвищу юридичну силу;

в) установчим характером своїх приписів, оскільки конституційно-правові норми визначають форми правових актів, порядок їх прийняття і опублікування, компетенцію державних органів;

г) особливостями внутрішньої структури [10, с. 31].

Варто також додати, що до загальних ознак конституційних норм відносяться такі як: загальнообов'язковий, формально-визначений характер, вони є регулятивними та охороняються державою від порушень.

Враховуючи напрацювання Ю. Шемшученка, норми конституційного права України, маючи визначені спільні ознаки, суттєво різняться між собою і можуть бути класифікованими за такими критеріями, як: предмет правового регулювання; метод правового регулювання; призначення у механізмі правового регулювання; юридична сила; ступінь конкретизації правового припису; характер диспозиції; характер санкції; суб'єкти нормотворення; походження (джерело) норми; дія за колом суб'єктів; територія дії; час дії; гарантованість дії [17, с. 92].

Л. Юзьков виокремлює три види конституційних норм: принципи, дефініції і конкретні регулятори [12, с. 37].

На відміну від інших галузей права в нормах конституційного права переважають норми загальнорегулюючого характеру. До таких насамперед належать норми-принципи, норми-поняття, норми-завдання, яких досить багато в першому розділі Конституції України. Чимало конституційно-правових норм у своїй реалізації пов'язані не з виникненням конкретних правовідносин, а з відносинами загального характеру або ж з правовим становищем. Саме тому норми конституційного права доцільно класифікувати за предметом правового регулювання. Відповідно до основних складових предмету конституційно-правового регулювання можна виділити групи норм конституційного права, які регулюють якісно однорідні суспільні відносини і утворюють інститути конституційного права. Тобто, класифікація норм конституційного права співпадає з класифікацією основних предметних інститутів конституційного права України [17, с. 92].

Структура конституційної норми також має свою особливість. На думку переважної більшості вітчизняних правознавців, норма конституційного права має три модифікації, зокрема: «гіпотеза-диспозиція-санкція», «гіпотеза-диспозиція», «диспозиція». Не кожна конституційно-правова норма може бути об'єктивно тричленною, а оскільки більшість норм конституційного права мають установчий характер і не мають санкції або гіпотези. Досить часто елементи конституційно-правової норми дуже важко вичленити в конкретно об'єктивізованій нормі права, оскільки гіпотеза та диспозиція переплітаються і «зливаються» в єдине ціле. Водночас, санкціям норм конституційного права України властиве профілактичне організуюче та виховне призначення, вони застосовуються як прямі, бланкетні та солідарні санкції. Нарешті, слід мати на увазі, що

нормам конституційного права не завжди тотожні статті конституційного нормативно-правового акту: одна конституційна норма може бути об'єктивізованою в кількох статтях, тоді як одна стаття може вміщувати кілька конституційно-правових норм [17, с. 94].

Підтримуємо думку Д. Белова, що пізнання структури норми, що закріплює основи конституційного ладу України є першим кроком до виявлення критеріїв її диференціації. Як відомо, з-поміж інших чинників, норми, що закріплюють основи конституційного ладу різняться між собою як за особливостями внутрішньої побудови, так і за юридичними властивостями їх структурних елементів [3, с.133]. Науковець вважає, що не можна зайняти позицію вчених, що допускають відсутність норм права, в яких відсутній будь-який з її елементів. В даному випадку помилка виникає з ототожнення норми права і статті нормативного акту [3, с. 135].

Сучасні вчені-правознавці здійснюють пошук нових методологічних підходів, які б дозволили по-новому дослідити як зміст так і структуру норми конституційного права. Зокрема, поряд з гіпотезою, диспозицією та санкцією російські правознавці Б. Габрічідзе та А. Чернявський виділяють такий структурний елемент норми конституційного права, як курація, під якою розуміють ту частину норми конституційного права, яка закріплює сукупність соціальних явищ, існування яких забезпечує та гарантує реальність реалізації відповідної норми [5, с. 52-63]. Разом з тим, як зауважують Ю.Шемшученко [17, с. 94] та О. Скрипнюк [14, с. 39], наведені концептуальні підходи Б. Габрічідзе та А. Чернявського не є загальновизнаними і вимагають додаткового юридичного обґрунтування.

Дуже цікава є думка щодо виокремлення курації як частини структури конституційно-правової норми, яка гарантуватиме реальність її реалізації. Це зокрема стосується конституційної та політичної відповідальності, що є вагомим показником верховенства права в державі.

На доповнення вищезгаданої думки та висловлення власної позиції, надзвичайно актуальною ознакою конституційних норм є їх призначення у механізмі правового регулювання, звідси і розподіл на матеріальні та процесуальні конституційно-правові норми. Оскільки матеріальні норми визначають *основні правила (але не поведінкові), установи, принципи вимоги, державного устрою*. В деяких випадках матеріальними нормами закріплені також правила поведінки, які є формально-визначеними та загальнообов'язковими. Що стосується процесуальних норм, то їхня роль з кожним днем зростає. Адже процесуальними нормами якраз таки встановлене правило поведінки щодо реалізації матеріальних норм. Проте

чи допускається варіант щодо видозмінення традиційного розуміння поділу норм, в тому числі конституційних, на матеріальні та процесуальні, додавши до її структури курацію, поряд з гіпотезою, диспозицією, санкцією.

Гіпотетично можна розділити думку вчених щодо можливості структурної будови норми, яка включає курацію як частини структури конституційно-правової норми, якщо та розуміється як об'єктивна соціальна виконуваність, тобто гарантії реальності конституційних засад, проте із застереженням. Нижче пояснимо свою думку проаналізувавши наукові напрацювання вчених.

Призначення курації як елемента структури конституційної норми полягає в закріпленні сукупності соціальних явищ, існування яких в суспільному житті гарантує реальність, об'єктивну соціальну виконуваність міститься в диспозиції конституційного принципу. Зокрема норма статті 1 Конституції України, яка проголошує Україну соціальною та правовою державою, має наступну структуру: 1) гіпотеза: подумки конструюється (якщо з цього приводу виникають які-небудь відносини, то сторони повинні виходити з того, що ... або якщо Верховна Рада України буде приймати закон, то він має виходити з того, що ... 2) диспозиція: «Україна – соціальна, правова держава», 3) курація: «Політика України спрямована на створення умов, що забезпечують гідне життя та вільний розвиток людини. В Україні охороняються праця, життя й здоров'я людей, встановлюється гарантований мінімальний розмір оплати праці, забезпечується державна підтримка сім'ї, материнства, батьківства та дитинства, інвалідів та громадян похилого віку, розвивається система соціальних служб, встановлюються державні пенсії, допомоги та інші гарантії соціального захисту» [3, с. 138].

С. Алексеев відмічає, що гарантії даної правової норми встановлено багатьма законами та іншими підзаконними актами. Однак ці акти не можуть розглядатися як частина норми права, що іменуються курацією. Між гіпотезою, диспозицією та сукупністю гарантій конституційної норми, яка закріплює основи конституційного ладу, існують зв'язки, що відрізняються жорсткістю, незруйновністю. Вони об'єднані на засадах так званої синтетичної залежності [1, с. 53].

Провівши фундаментальне дослідження даного питання Д. Белов наводить ряд прикладів щодо наявності такого елемента структури саме конституційної норми, а не норми права в цілому, як курація, взявши за основу норми Конституції України. Він вважає, що в курації деяких конституційних норм, які закріплюють основи конституційного ладу, поряд з позитивними соціальними явищами, що забезпечують реальність і соціальну виконуваність конституційних принципів, формуються певні негативні явища суспільного

життя або вказується на існування відповідальності за їх вчинення. Стаття 5 Конституції України: «Право визначати та змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові та не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами» [9]. Інший приклад, стаття 37 Конституції України: «Утворення і діяльність політичних партій та громадських організацій, програмні цілі або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення, забороняються» [9] та інші приклади [3, с. 138-139].

Отже Д.Белов у своєму дослідженні, підтримуючи думку Н.Ткачевої, вважають, що заборону негативних соціальних явищ і вказівку на існування відповідальності за їх вчинення не слід розглядати як санкції конституційної норми. Вони мають теж призначення, що й позитивні явища суспільного життя, сформульовані в курації. Завдяки забороні дій, що порушують конституційні приписи, і вказівкою на існування відповідальності за їх вчинення забезпечується реальність, соціальна виконуваність норм, що закріплюють основи конституційного ладу [3, с. 139].

У такому разі у нас є певні застереження щодо виокремлення курації як складової частини структури конституційної норми. Оскільки враховуючи приклади курації з позитивними та негативними соціальними явищами на прикладі Конституції, можна припустити, що санкція таким чином буде складовою та продовжуючою частиною курації, а не окремим елементом структури правової норми. Адже структура правової норми залежить від функції, які вона виконує. Водночас конституційним нормам притаманний особливий порядок захисту на основі чітко визначеною юридичної процедури її прийняття, внесення змін, тлумачення, що є складовою конституційного процесу. Таким чином це сукупність процесуальних норм за дотримання яких слідкує Конституційний Суд. Звідси впливає, що процесуальні конституційні норми так само включають курацію до своєї структури.

Це питання є досить дискусійним, тому вдамося до роз'яснення, на основі тлумачення, поняття санкції. Санкція означає – схвалення, затвердження чого-небудь вищою інстанцією; визнання законності чогось; дозвіл. В юридичному значенні це – заходи впливу, покарання за порушення закону [4, с. 1103].

Сам термін «курація» згідно Словника іншомовних слів, означає в перекладі з латині «сиго»

означає «підкуюсь», застосовувався щодо осіб, які здійснювали опіку, піклування чи загальний нагляд за здійсненням певних робіт. Звідси термін «куратор» – «опікун». В.Федоренко стверджує, що термін «курація» доцільніше б було уживати для позначення деяких елементів конституційної правосуб'єктності учасників відповідних правовідносин, аніж для модернізації усталеної структури логічної норми права [18, с. 277].

Частково поділяємо думку В. Федоренка, адже гарантії реалізації завжди залежні від суб'єкта правореалізації та правової охорони. Тому курація, на нашу думку, можлива як елемент структури конституційної норми, в тій частині, яка визначає гаранта дотримання конституційних норм. Тобто роль куратора (гаранта) у структурі курації таким чином має бути обов'язковою.

Література

1. Алексеев С.С. Теория права. М. Издательство БЕК, 1995. С. 33.
2. Алексеев С.С. Право: азбука – теория – философия: Опыт комплексного исследования. М., 1999.
3. Белов Д.М. Парадигма українського конституціоналізму. РК «Євростандарт», В. Березний, 2011 р. С. 399.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Уклад. і голов. Ред. В.Т. Бусел. К. Ірпінськ: ВТФ «Перун», 2001. 1440 с.
5. Габричидзе Б.Н., Чернявський А.Г. Конституционное право России. М., 2007. С. 52-63.
6. Давыдова М.Л. О юридической природе нормативно-правовых предписаний: основные научные концепции. *Журнал российского права*. 2003. № 10. С. 77.
7. Заморська Л.І. Правова нормативність та її інституціоналізація в Україні: монографія. Одеса: Фенікс, 2013. 304 с.
8. Ильин И.А. Собрание сочинений: В 10 т. Сост. и коммент. Ю.Т. Лисицы. М., 1994. Т. 4.
9. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Офіційний вісник України*. 2010. № 72/1 Спеціальний випуск. Ст. 15.
10. Конституційне право України: підручник. Авт. колектив. 8-е видання. Ужгород, Видавничий дім «Гельветика», 2016. 476 с.
11. Лукашева Е.А. Общая теория права и многоаспектный анализ правовых явлений. *Советское государство и право*. 1975 № 4. С. 15.
12. Селіванов А.О. Конституція. Громадянин. Суд. Професійні та суспільні погляди. К.: УАІД «Рада», 2009. 560 с.
13. Скакун О.Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс): Учеб. Харьков, 2005.
14. Скрипнюк О.В. Курс сучасного конституційного права: академічне видання. Х. Право, 2009. 468 с.
15. Словник іншомовних слів. За ред. О. С. Мельничука. К., 1974. С. 236.
16. Пеньков Е.М. Социальные нормы – регуляторы поведения личности: некоторые вопросы методологии и теории. М. Мысль, 1972. С. 16-20.
17. Проблеми теорії конституційного права України. За заг. редакцією Ю.С. Шемшученка. К.: Парламентське вид-во, 2013 р. 616 с.
18. Федоренко В.Л. теоретичні основи системи конституційного права України. Дис. ... докт. юридич. наук: спеціальність 12.00.02. Х., 2010. 550 с.

Анотація

Полычко Т. В. Соціальність та структуризація як властивість конституційних норм. – Стаття.

Актуальність проблеми, порушеної в статті, пов'язується з властивостями соціальності та особливості структури конституційних норм. Аналізується така складова частина структури конституційних норм як курація.

Ключові слова: соціальна норма, конституційна норма, властивості конституційних норм, структура конституційної норми, гіпотеза, диспозиція, санкція, курація, матеріальні та процесуальні конституційні норми.

Аннотация

Полычко Т. В. Социальность и структуризация как свойство конституционных норм. – Статья.

Актуальность проблемы, затронутой в статье, связана со свойствами социальности и особенности структуры конституционных норм. Анализируется та-

кая составляющая часть структуры конституционных норм как курация.

Ключевые слова: социальная норма, конституционная норма, свойства конституционных норм, структура конституционной нормы, гипотеза, диспозиция, санкция, курация, материальные и процессуальные конституционные нормы.

Summary

Polychko T. V. Sociality and structuring as a property of constitutional norms. – Article.

Topicality of the problem raised in the article is related to the properties of sociality and peculiarities of the structure of constitutional norms. Such an integral part of the structure of constitutional norms as curation is analyzed.

Key words: social norm, constitutional norm, properties of constitutional norms, structure of constitutional norm, hypothesis, disposition, sanction, curation, substantive and procedural constitutional norms.